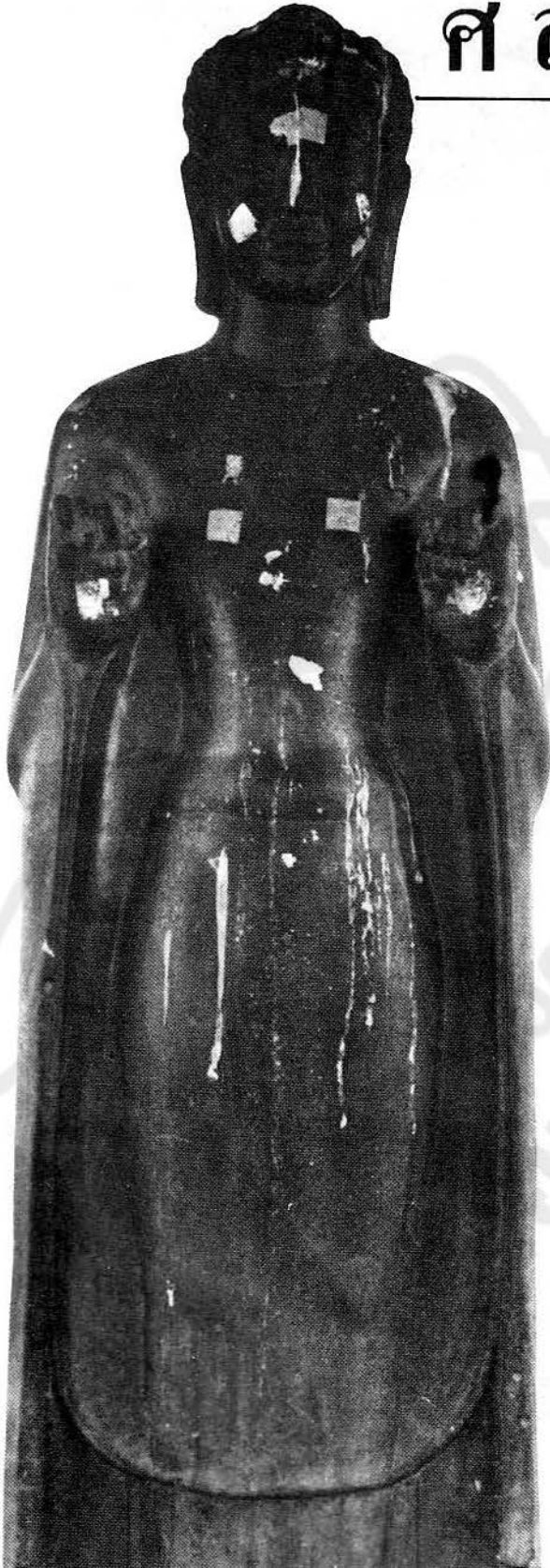

ข้อคิดบางประการ

เกี่ยวกับ

ศิลปะทวารวดี

ศาสตราจารย์ของ บวสเชอลีเย่ (Jean Boisselier)

ปาฐกถาแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2531

ศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทโรตติส ดิศกุล ทรงแปลจากภาษาฝรั่งเศส

ก่อน ที่จะกล่าวถึงข้อคิดบางประการเกี่ยวกับศิลปะทวารวดี ข้าพเจ้าคิดว่า เป็นความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงความรู้ของเราเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดี ทั้งในด้านประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ ความจริงเราทราบเรื่องเหล่านี้แต่เพียงเล็กน้อย แม้การค้นคว้าในระยะ 30 ปีที่แล้วมานี้จะได้เผยให้เห็นสถานที่ซึ่งยังไม่เคยรู้จักกันมาก่อน รวมทั้งลักษณะบางประการที่ไม่เคยสงสัยกันมา ตลอดทั้งศิลปะและวัฒนธรรมในแบบของอาณาจักรทวารวดี แต่ความรู้ของเราเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และสถานที่ตั้งของอาณาจักรทวารวดีก็ยังไม่ก้าวหน้าไปมากนัก

คำว่า "ทวารวดี" ปรากฏอยู่ในนามทางราชการของพระนครศรีอยุธยา และก็คงไม่ใช่กาลเป็นไปโดยบังเอิญที่พระพุทธรูปขนาดใหญ่ใน "ศิลปะทวารวดี" ได้ประดิษฐานอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา ในระยะเวลาที่ยังไม่ทราบกันแน่ว่าตั้งแต่เมื่อใด? อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประวัติศาสตร์จะไม่บอกอะไรแก่เราและสำหรับวิชาโบราณคดีก็ยังคงสงสัยสนอยู่ แต่เมื่อราว 80 ปีมาแล้วและรวมทั้งหลังจากนั้น ก็ได้มีความสนใจแก่ศิลปะซึ่งยังไม่เป็นที่รู้จักกัน และได้ให้ความกระจ่างซึ่งไม่มีใครเคยคิดถึงมาแต่ก่อน

สำหรับการปรากฏมีชื่อ "อาณาจักร" ทวารวดี และสถานที่ตั้งในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12 นั้น ใน พ.ศ. 2427 นายแซมวอล เบค (Samuel Beck) ในการแปลหนังสือเรื่อง "ความทรงจำเกี่ยวกับประเทศทางทิศตะวันตก" ของพระภิกษุจีน เหียนซัง (Hiuantsang) หรือพระถังซำจั๋งที่ได้ถ่ายคำภาษาจีน "โตโลโปตี (To-lo-po-ti)" ลงว่าเป็น "ทวารวดี"

ธรรมจักรศิลา พบที่เมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

ดังนั้นทำให้เราทราบได้ว่าในสมัยของพระภิกษุจีน
เขียนซึ่งผู้ไม่เคยเดินทางเข้ามาในแหลมอินโดจีนเลยนั้น
มีรัฐอยู่ 3 รัฐจากทางทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก
คือ ศรีกษัตริ ทวารวดี และ อีสานปุระ

เนื่องจากมีราชธานีอยู่ใกล้กับเมืองแปร
ในปัจจุบัน อาณาจักรศรีกษัตริจึงตรงกับส่วนหนึ่งหรือ
ทั้งหมดของประเทศพม่าภาคใต้ สำหรับอีสานปุระซึ่ง
เป็นราชธานีของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1 กษัตริย์แห่ง
อาณาจักรเจนละ ก็เชื่อกันว่าตรงกับเมืองสมโบร์ใหญ่
ในปัจจุบันซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของทะเลสาบใหญ่
ในประเทศกัมพูชา และอาจมีอาณาจักรบรหันดินแดน
ของประเทศไทยในปัจจุบันทั้งหมด ในระหว่าง
สองอาณาจักรนี้ อาณาจักรทวารวดีก็มีโอกาสมากที่สุด
ที่จะตั้งอยู่ทางภาคใต้ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

จากคำกล่าวอย่างสั้น ๆ ของพระภิกษุจีน
เขียนซึ่ง ก็ยากที่จะกล่าวได้ว่าอาณาจักรทั้งสามนี้มี
ดินแดนติดต่อกัน นอกจากนั้นตรงข้ามกับอาณาจักร
ศรีกษัตริและอีสานปุระซึ่งอาจหาที่ตั้งได้โดยง่าย
ที่ตั้งของราชธานีของอาณาจักรทวารวดีก็ไม่สามารถ
ทราบกันได้อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้จึงมีการเสนอ
ชื่อเมืองต่าง ๆ เช่นอยุธยา นครปฐม หรือลพบุรี
ซ้ำๆ กันเองในระหว่าง พ.ศ. 2507-2509 ก็ยังคิดว่า
อาจเป็นเมืองอยู่ของ เพราะเหตุว่าได้ค้นพบร่องรอยทาง
โบราณคดีซึ่งตรงกับเมืองที่มีผู้อาศัยอยู่มาช้านานแล้ว
เป็นเมืองที่มีคูล้อมรอบ และมีจารึกของพระราชาเพียง
หลักเดียว ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1200-1250

เนื่องจากยังไม่เห็นแผนที่ทางอากาศที่จะใช้
ในขณะนั้น และอาจจะใช้ได้เฉพาะจากการสำรวจ
บนภาคพื้นดินและการศึกษาแผนที่ขนาด 1/50000
ที่ทำให้ข้าพเจ้าสามารถค้นพบร่องรอยของเมืองโบราณ
ที่จังหวัดนครปฐม ซึ่งมีขนาดกว้างใหญ่ คือ รว
3.8x2.1 กิโลเมตร เมืองนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดจุฬามณี
ข้าพเจ้าจึงคิดว่าเมืองนี้อาจเป็นราชธานีของอาณาจักร
ทวารวดี ปรากฏว่าราว 800 เมตรทางทิศตะวันตกของ
วัดจุฬามณีได้ค้นพบเงินเหรียญมีจารึก ซึ่งทำให้
ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์สามารถกล่าวได้ใน พ.ศ. 2506
โดยที่ไม่มีผู้ใดสามารถโต้แย้งได้ว่าอาณาจักรทวารวดี
นั้นเมื่ออยู่จริง เงินเหรียญเหล่านี้ได้ค้นพบในระหว่าง
พ.ศ. 2483-2488

แม้จะได้ค้นพบเงินเหรียญอื่น ๆ ที่มีลักษณะ
เช่นเดียวกันและมีจารึกภาษาสันสกฤตเช่นเดียวกันว่า
“(มลงานของ) การกุศลของผู้นับเป็นใหญ่แห่งทวารวดี”
ซึ่งใช้ตัวอักษรเช่นเดียวกันในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-13

ตามสถานที่ต่าง ๆ อีก แต่ไม่มีสถานที่แห่งใดที่
สามารถจะแข่งขันกับเมืองโบราณที่จังหวัดนครปฐมได้
ที่กล่าวมานี้เป็นเวลาระมาณ 20 ปีมาแล้ว

หลักฐานที่ว่าเมืองโบราณที่นครปฐมตรงกับ
“ทวารวดี” ได้รับการยืนยันใหม่ทางอ้อม จากการค้นพบ
เงินเหรียญที่มีจารึกแต่เพียงว่า “ลพบุรี” ซึ่งนี้ต้อง
ตรงกับเมืองลพบุรีอย่างแท้จริง และแสดงให้เห็นว่าตั้งอยู่
ในสมัยเดียวกับเมืองทวารวดี ได้มีผู้กล่าวว่ามีเมืองลพบุรี
อาจเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดี แต่ในปัจจุบัน
ก็เป็นของยากที่จะกล่าวหาชื่อทั้งสองนี้อาจใช้สลับกันได้
แม้สถานที่ตั้งของราชธานีของอาณาจักรทวารวดี
ออกจะดูค่อนข้างแน่นอนก็จริง แต่ขนาดของอาณาจักร
รวมทั้งประวัติศาสตร์ก็ดูจะไม่ค่อยแน่นอนนัก ระหว่าง
40 ปีที่แล้วมานี้อาณาจักรทวารวดีออกจะมีสถานะ
แปลกประหลาด คือรู้จักกันเฉพาะทางด้านศิลปะ และ
โดยเฉพาะประติมากรรมซึ่งมีลักษณะพอที่จะรู้จักได้
แต่เดิมจะอยู่ที่ไหนนั้นก็ยังไม่ทราบกันแน่นอน

ด้วยเหตุนี้และด้วยเหตุที่ว่ามีการใช้ภาษาขอม
ในจารึกที่ค่อนข้างสั้นและไม่ค่อยให้ความรู้ที่กระจ่างนัก
รวมทั้งมีอยู่เป็นจำนวนน้อยด้วย ทำให้มีความพยายาม
ที่จะกล่าวเฉพาะทางด้านศิลปะหรือ “วิชาโบราณคดีนิยม
แห่งอาณาจักรทวารวดี” ซึ่งเป็นชื่อวิทยานิพนธ์ของ
ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองด์ ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2502 มี
เรื่องราวโดยเฉพาะเกี่ยวกับมลงานของท่านที่จังหวัด

นครปฐม การใช้ชื่อเช่นนี้ออกจะค่อนข้างสับสน ทั้งนี้
เพราะเราอาจจะคิดว่าในอาณาจักรทวารวดีนั้นอาจมี
ศิลปะที่แปลกออกไป ซึ่งไม่ได้รับการบันทึกลงมาจาก
ชนชาติขอม และยังเป็นทางเลือกใช้ชื่อที่อาจมีอันตราย
ด้วย เพราะเหตุว่าเป็นการใช้ชื่อทางด้านเชื้อชาติหรือภาษา
แก่วิวัฒนาการทางด้านศิลปะซึ่งเกิดมาจากศาสนา และ
ด้วยเหตุเช่นนี้จึงไม่สามารถมีขอบเขตที่จำกัดได้

นอกจากนี้ยังมีอันตรายในการที่จะใช้คำว่า
ศิลปะขอมแทนที่คำว่าศิลปะทวารวดีอีก เช่นเดียวกับที่ว่า
เราไม่อาจใช้คำว่า “อาณาจักรทวารวดี” ครอบคลุม
ไปทุกแห่งที่ค้นพบศิลปะที่ใกล้เคียงกับศิลปะทวารวดี
รวมทั้งที่ใช้ภาษาขอมด้วย ในขั้นแรกก็คือเหตุนี้จะไป
แยกศิลปะขอมในประเทศไทยปัจจุบันออกไปจากศิลปะ
ในประเทศพม่าภาคใต้ซึ่งเป็นดินแดนที่เป็นมอญอย่าง
แท้จริง และในขณะเดียวกันก็มีลักษณะอะไรที่เป็นของ
“ศิลปะทวารวดี” ที่หันไปประเทศไทยภาคกลาง เช่นเดียวกับ
กับทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดปราจีนบุรี ไชยชนะทั้ง
ถึงบริเวณเมืองพระตะบองซึ่งอยู่นอกเหนือไปจากอาณาเขต
ของประเทศไทย ณ สถานที่เหล่านั้นทราบจนกระทั่งถึง
สมัยปัจจุบันก็ยังไม่มีใครค้นพบร่องรอยของภาษาขอมเลย
นอกจากนั้นเราจะไปเรียกว่า “ศิลปะทวารวดี”
ได้อย่างไรแก่ประติมากรรมซึ่งค้นพบที่เมืองเวียงจันทน์
(ราว 550 กิโลเมตรเหนือเมืองนครปฐม) จะเรียกเช่นนั้น
ด้วยเหตุที่ว่าเกี่ยวข้องกับลพบุรีภาพแบบทวารวดี และมี

จารึกภาษามอญเช่นนี้หรือ?

ความพยายามที่จะรวบรวมสิ่งทั้งหมดไว้ใน คำว่า “ทวารวดี” ก็ดูออกจะง่ายเกินไปสำหรับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าคิดว่ามันเป็นอันตราย เป็นการลืมหูลืมตาประวัติศาสตร์ และเป็นต้นเหตุแห่งความยุ่งเหยิง

เป็นการลืมหูลืมตาประวัติศาสตร์เพราะเหตุว่า ในขณะเดียวกันก็มีเอกสารซึ่งจำต้องนำมาใช้ประกอบ

เป็นต้นเหตุแห่งความยุ่งเหยิงเพราะเหตุว่าเป็น การรวบรวมเอาประติมากรรม และซากของสถาปัตยกรรม ซึ่งมีแต่เพียงความบังคลาใจทางพุทธศาสนาเท่านั้น เข้ามาไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ความบังคลาใจนี้ก็ยังเห็น ได้ไม่สู้ชัดเจนนัก

แม้ว่าเราจะละทิ้งความรู้ที่ได้มาจากจดหมายเหตุ ที่นายอดอล์ฟ บาสเตียน (Adolf Bastian) ได้ ตีพิมพ์ขึ้นเป็นภาษาเยอรมันในราว พ.ศ. 2450 ทั้งนี้ เพราะโดยทั่วไปชาวตะวันตกมักจะสงสัยการผสมกัน ระหว่างความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ และนิยายที่ปรากฏ อยู่ในจดหมายเหตุ แต่ก็ยังมีพยานหลักฐานของ

จดหมายเหตุจีนเหลืออยู่ จดหมายเหตุจีนนี้เป็นหลักฐาน สำคัญสำหรับผู้ที่ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงใต้ ของทวีปเอเชีย นำประหลาดใจและน่าเสียดายที่ว่าคงมี แต่เพียงนายบริกส์ (L.P. Briggs) เท่านั้นที่พยายาม จะแสดงข้อความบางประการของ *มาทวนหลิน (Ma Tuan Lin)* ที่ข้าพเจ้าคิดว่าอาจช่วยขบปัญหาบางประการ ที่เรากำลังเผชิญอยู่ในเวลานี้ คือสถานที่ตั้งของอาณาจักร ทวารวดีในภาคกลางของแหลมอินโดจีน ระหว่างพุทธศตวรรษ ที่ 12-14

นายบริกส์ได้กล่าวถึงดินแดน 2 แห่งคือ *จูเจียง (Chu Chiang)* หรือ *จูเกียง (Chu Kiang)* คือ “ดินแดนแห่งแม่น้ำแดง” และ *ซันปา (TS'an-pa)* ซึ่งเขาคิดไว้อย่างกว้าง ๆ ว่าแห่งแรกตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำมูล และแม่น้ำชี ซึ่งหมายความว่าจะตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และแห่งหลังตั้งอยู่ทางทิศใต้ และทิศตะวันตกของทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา ความจริงน่าจะมีความรู้อื่น ๆ อีกในประวัติศาสตร์ และปทานุกรมของจีน แต่ก็น่าเสียดายที่ว่าในระยะ

50 ปีที่ผ่านมา นักปราชญ์ทางด้านความรู้เกี่ยวกับ ประเทศจีนได้เกือบจะเลิกสนใจเกี่ยวกับการค้นคว้า ทางด้านภาคตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชียเสียแล้ว จะอย่างไรก็ตาม คำกล่าวของนายบริกส์ก็ยังน่าสนใจ โดยเฉพาะถ้าเรานำเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้ที่เราได้มา จากจารึกและร่องรอยทางโบราณคดีในท้องถิ่นเหล่านั้น

ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้วว่าอาณาจักรจางละ คงจะมีอาณาเขตแดนจังหวัดนครราชสีมา (ซึ่งได้ค้นพบ ศิลจารึกหลักหนึ่งที่มีเมืองเสมา) ไปจนกระทั่งถึงจังหวัด บุรีรัมย์ และทางทิศตะวันออกเฉียงใต้แม่น้ำมูลจนกระทั่งถึง ทิวเขาดงรักก็คงเป็นที่ตั้งของส่วนที่สำคัญของอาณาจักร เจนละบก ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงคิดว่าอาณาจักรเจียง คงจะตั้งอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำชีมากกว่าระหว่างลุ่มแม่น้ำชี และแม่น้ำมูลตั้งที่นายบริกส์ได้กล่าวไว้ สมมติฐานของ ข้าพเจ้าเข้ากันได้ค่อนข้างดีกับร่องรอยทางด้านโบราณคดี ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยตามจน กระทั่งปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวกับลักษณะ ดั้งเดิมของตน

สำหรับอาณาจักรชานป่านนั้นถ้าถึงร่องรอย ทางโบราณคดีที่ค้นพบทางทิศตะวันตกของทะเลสาบใหญ่ ในประเทศกัมพูชา ข้าพเจ้าก็คิดว่าคงอยู่ทางด้านทิศนี้ มากกว่าทางด้านทิศใต้ แต่อาจจะขยายไปทางทิศตะวันตก จนถึงจังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งตามที่ข้าพเจ้าได้ทราบยังไม่เคยค้นพบจารึกภาษามอญเลย แต่ความสำคัญก็มี อยู่มาตั้งแต่ตอนต้นสมัยประวัติศาสตร์

ยังมีความรู้ที่เราสามารถทราบได้จากเมืองสหพันธรัฐ อารัมทั้งที่เราสามารถทราบได้จากจดหมายเหตุ เช่น หนังสือ *ชินกาลมาลีปกรณ์* และ *จามเทวีวงศ์* ฯลฯ รวมทั้ง ที่เราสามารถทราบได้จากเมืองสิทโฬ ข้าพเจ้ามีความ เอนเอียงที่จะคิดว่า “อาณาจักร” ทวารวดีส่วนใหญ่คงจะ ตั้งอยู่บนดินแดนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เช่นลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่กลองจนกระทั่งถึงแถบเมือง เพชรบุรีทางทิศใต้ และคงไม่เลยขึ้นไปกว่าเมืองนครสวรรค์ ทางทิศเหนือถ้าอาจจะเคยขึ้นไปถึงที่นั่น

แม้ว่าขอบเขตของอาณาจักรทวารวดีคือค่อนข้าง จะจำกัด แต่การขยายตัวของศิลปะทวารวดีก็มีอยู่อย่าง มากมาย เป็นเวลานานมาแล้วที่ได้มีการค้นพบพระพุทธรูป แบบหนึ่ง แต่การขยายตัวนี้ก็ได้เป็นไปเฉพาะ พระพุทธรูปแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้น ยังน่าสงสัยอีกว่า จะเป็นอิทธิพลของอาณาจักรเพียงอาณาจักรเดียวที่ตั้ง ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ไว้ให้น้อยมากเท่านั้นหรือ? น่าจะเป็นอิทธิพลของนิยายทางพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ ภายในและรอบ ๆ ราชอาณาจักรมากกว่า

ในสมมติภาพเล่าเรื่อง จากเมืองที่พบศิลาขลุ่ย กาลสินธุ์

พระพุทธรูปเนื้อหินสบดี พบที่เมืองนครปฐม

แม้เวลาจะล่วงเลยไปหลายศตวรรษ และมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์อย่างมากมาย ข้าพเจ้าก็ยังคิดว่าอิทธิพลทางด้านศาสนาของอาณาจักรทวารวดี ยังคงเป็นที่รู้จักกันอยู่ในสมัยอยุธยา และยังคงเป็นอิทธิพลอีกที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยเกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์ตั้งแต่ก่อนที่จะเสด็จขึ้นสวราชสมบัติ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงการบูรณะพระปฐมเจดีย์หรือการสร้างเมืองนครปฐม ณ ที่นี้ เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ข้าพเจ้าได้กระทำการศึกษาไว้มากมายแล้ว แต่ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าววามผลงานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นดูเหมือนจะเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของพระมหากษัตริย์ในระบอบปัจจุบัน ที่ยังทรงระลึกถึงหน้าที่ของพระจักรพรรดิราชอยู่

ทั้งหมดนี้ข้าพเจ้าจึงคิดว่าการศึกษาอิทธิพลอย่างน่าประหลาดใจของศิลปะทวารวดีไม่ใช่เกิดจากทางด้านการเมือง แต่เกิดจากทางด้านศาสนา คือเกิดจากทางด้านการศึกษาอิทธิพลมากกว่าทางด้านการปราบปรามด้วยอาวุธ

หลายปีมาแล้วข้าพเจ้าได้เคยกล่าวไว้ว่าอาจรู้จักศิลปะทวารวดีได้จากแบบอย่างในกาพย์หรือโคลงที่มีลักษณะโดยเฉพาะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประติมากรรมประติมากรรมเหล่านี้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปยืน ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวถึงมาแล้ว (รูปที่ 1) อาจทำให้ปิดบังความแตกต่างอื่น ๆ ออกไป ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงจำต้องกล่าวถึงธรรมจักร (รูปที่ 2) ก่อนสิ่งอื่น สำหรับศิลปะทางพุทธศาสนาในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวว่าเป็นของอาณาจักร "สุโขทัย" แม้ว่าใกล้เคียงกันมากก็ตาม ก็คือใบเสมาซึ่งมักลึกลับภาพเล่าเรื่อง (รูปที่ 3) แม้จะเป็นสิ่งที่คาดไม่ถึงและเป็นสิ่งที่แปลกประหลาดในสมัยที่ศิลปะทวารวดีกำลังเจริญรุ่งเรือง ธรรมจักรเหล่านี้ก็ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าพวกมันงวยอย่างยิ่ง บางท่านก็กล่าวว่าเป็นลัทธิออร์ทอดอกซ์ ในเสมา หรือดวงอาทิตย์ และเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง แม้ว่าจะมีธรรมจักร 2 วงซึ่งมีจารึกแสดงให้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างแน่นอน ก็ยังคงมีนักลัทธิออร์ทอดอกซ์เหล่านี้คือ วิษณุจักร

แม้จะยังไม่สามารถอธิบายได้ถึงความสำคัญของธรรมจักรเหล่านี้ ในศิลปะซึ่งเรารู้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาซึ่งใช้ภาษาบาลี แม้ว่าจะไม่ใช่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แต่ก็เป็นความจริงที่ว่าธรรมจักรส่วนใหญ่มาจากดินแดนที่เป็นอาณาจักรทวารวดีอย่างแน่นอน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจังหวัดนครปฐม แต่ก็ยังมีธรรมจักรอื่น ๆ อีกที่ค้นพบในดินแดนซึ่งไม่เคย

เป็นของอาณาจักรทวารวดี ข้าพเจ้าไม่ต้องการที่จะเสนอรายบัญชีในที่นี้ แต่ก็ใคร่เสนอว่าธรรมจักรที่ค้นพบทางภาคใต้ของประเทศไทย ตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราชลงไปจนถึงเมืองยะรัง ในวัดใกล้กับเมืองเสมาบนที่ราบสูงโคราช รวมทั้งธรรมจักรที่เมืองศรีเทพในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมีศิลปะที่ห่างไกลจากศิลปะทวารวดีมาก รวมทั้งศิลปะที่มีลวดลายที่ดูดีด้วย นอกจากนี้ก็มีธรรมจักรซึ่งค้นพบที่อำเภออุรุกประเทศ จังหวัดปากีสถาน และใกล้ไปจนกระทั่งถึงเมืองตะบองในประเทศพม่า คำกล่าวเช่นนี้อาจใช้ได้เช่นเดียวกับสำหรับประติมากรรมซึ่งเรียกว่า "พระพุทธรูปเนื้อหินสบดี" (รูปที่ 4) ซึ่งขณะนี้ก็ยังไม่มีใครทราบความหมายกันอย่างแน่นอนและคงจะสร้างขึ้นหลังธรรมจักรส่วนใหญ่เล็กน้อยสำหรับกระจายของพื้นที่ ๆ ค้นพบนั้นก็แตกต่างกันเพียงเล็กน้อย เพราะเหตุว่าได้ค้นพบในอำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี เช่นเดียวกับที่เมืองตะบองและเมืองทิงกาย

ใน พ.ศ. 2498 ปัญหา ณ ที่นี้ก็คือคงเป็นการเผยแพร่ทางศาสนา พร้อมกับปริตติมานวิทยาซึ่งเป็นของตนเอง โดยเฉพาะ จากสถานที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางคืออาณาจักรทวารวดี ยิ่งกว่าที่จะเป็นการแผ่อาณาเขต ประเทศทางตะวันตกที่นับถือศาสนาคริสต์ก็ได้เคยประสบมาแล้ว เช่นการเผยแพร่ของลัทธิบางลัทธิในศาสนาคริสต์เอง

สำหรับศิลปะทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 ก็มีปัญหาอื่นเข้ามาแทรก แต่เป็นปัญหาหลักกับที่ได้กล่าวมาแล้ว คือปัญหาเกี่ยวกับอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัย ในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของอาณาจักรศรีวิชัยขึ้นมาถึงภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด แต่การขยายตัวนี้เป็นไปชั่วระยะเวลาอันสั้น และดูเหมือนจะไม่ได้เข้ามาถึงอาณาจักรทวารวดีโดยตรง แต่ก็ได้ทิ้งร่องรอยที่สำคัญไว้ให้เห็นได้ ในขั้นต้นก็คือทางด้าน

สถาปัตยกรรมและลวดลายคือองค์ประกอบซึ่งเป็นลักษณะใหม่
อย่างแท้จริง อันอาจเห็นได้ชัดโดยเฉพาะที่อำเภออุทอง
จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ได้แก่
การเผยแพร่รูปภาพซึ่งมักมีขนาดเล็ก คือรูปพระโพธิสัตว์
อวลโลกิศจิตร ซึ่งมัลลิกะณะทางด้านประติมากรรมพิเศษ
โดยเฉพาะ (รูปที่ 5) เป็นความสำคัญของพุทธศาสนา
ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ยกย่อง
เฉพาะพุทธศาสนาหลักเพียงเท่านั้น พุทธศาสนาหลัก
ดังกล่าวได้เจริญขึ้นโดยเฉพาะบนที่ราบสูงโคราช
เมื่อพิมาย และแถบเมืองสุโขทัย การแสดงถึงอิทธิพลนี้
เห็นได้โดยเฉพาะจากประเพณีการวางศิลาฤกษ์ที่
เมืองอุทอง และการค้นพบพระพิมพ์ในพุทธศาสนาหลัก
มหายานซึ่งมีจารึกด้วยตัวอักษรเทวนาครี หรือบางครั้ง
ก็เป็นตัวอักษรขวาโบราณ

ณ ที่นี้อีกเช่นเดียวกัน คงเป็นการเผยแพร่ทาง
ศาสนาอีก เป็นการพยายามเปลี่ยนแปลงที่ไม่ค่อยมีผลนัก
สำหรับอาณาจักรทวารวดีในการเผยแพร่ศาสนาแบบใหม่
แม้จะไม่มีการกล่าวถึงอาณาจักรทวารวดีอีกในจดหมายเหตุ
จีนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 แต่เราจะนำหลักฐาน
เช่นนี้ไปคิดได้หรือว่าอาณาจักรทวารวดีตกอยู่ภายใต้
การครอบครองของอาณาจักรศรีวิชัยเสียแล้ว

ปัญหาอีกปัญหาหนึ่งซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับ
กับปัญหาที่กล่าวมาแล้ว ก็คือการเผยแพร่ศาสนา
พราหมณ์ในดินแดนที่ได้นับถือพุทธศาสนามาเป็นเวลา
ช้านานแล้ว ตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 25 เทวรูป
พระนารายณ์ได้รับการเอาใจใส่เนื่องมาจากรูปร่าง
อันงดงาม ทำให้คิดว่ามี "ศิลปะในศาสนาพราหมณ์"
อยู่ควบคู่ไปกับพระพุทธรูปในศิลปะ "ทวารวดี"
เทวรูปเหล่านี้ค่อนข้างแข็งแรงคง งามง่ายและแตกต่างกัน
อย่างมากกับเทวรูปที่พื้นฟูที่มีเนื้อที่เพทุพ เช่นเดียวกับ
จากพระพุทธรูปซึ่งคงจะอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน
เทวรูปเหล่านี้ส่วนใหญ่ค้นพบทางภาคใต้ของ
ประเทศไทยและทางทิศตะวันออก เช่นที่อำเภอโคกปีบ
(รูปที่ 6) และจะสลักขึ้นในสมัยเดียวกับพระพุทธรูป
ซึ่งแตกต่างกันอย่างมากหรือไม่ ความยากลำบากในการ
ขุดปัญหาเช่นนี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะไม่สู้ยากนัก เพราะเหตุว่า
สำหรับศิลปะในศาสนาพราหมณ์ ศิลปินและช่างฝีมือสามารถ
ผลิตผลงานขึ้นได้เฉพาะแต่ในศาสนาของตนเท่านั้น

แม้ว่าจะอยู่ในระยะเวลาและสถานที่แห่งเดียวกัน
และมีสุนทรียภาพเช่นเดียวกัน แต่ก็เป็นไปได้ที่ศิลปิน
ซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพิกายจะสร้าง
พระพุทธรูป หรือช่างที่นับถือพุทธศาสนาจะสร้างเทวรูป
พระนารายณ์ ในทุกกรณีสุนทรียภาพที่แสดงก็คือ
สุนทรียภาพที่ปรากฏอยู่ในนิทานนั้นหรือในสกุลช่างของ
ผู้ที่สร้างประติมากรรมรูปเคารพนั้นสังกัดอยู่

มีตัวอย่างอันดีที่พิสูจน์ให้เห็นถึงการอยู่ร่วมสมัย
เดียวกันของประติมากรรมเหล่านี้ หลักฐานก็คือ
ภาพสลักนูนบนผนังถ้ำโพธิสัตว์ ตำบลทับกวาง อำเภอ
แก่งคอย จังหวัดสระบุรี ซึ่งได้ค้นพบประมาณ 20 กว่าปี
มาแล้ว ภาพสลักนี้แสดงถึงข้อความในคัมภีร์ของ
พุทธศาสนาที่ใช้ภาษาบาลีซึ่งรักษาข้อความที่มีปรากฏ
อยู่แล้วในพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤต คือเป็น
ภาพพระพุทธรูปกำลังทรงแสดงธรรมแก่พวกบิณฑุกนุษย์
เริ่มต้นด้วย พระนเรศวร-ศิวะ (คือพระอิศวร) และ
พระนารายณ์-วิษณุ ภาพทั้งหมดอยู่ในลักษณะของ
"ศิลปะทวารวดี" ข้าพเจ้าขอตั้งข้อสังเกต
ดังต่อไปนี้ คือ

1. ผลงานที่ได้รับกับรางวัลจากพุทธศาสนานี้
จะรักษาสุนทรียภาพทางพุทธศาสนาไว้
2. พระนารายณ์ไม่ได้ทรงสวมมาลา (หมวก)
ทรงกระบอกดังที่ควรจะเป็น ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า
เหนือมาลาทรงกระบอกนั้นจะมีมงกุฎที่ทำด้วยเพชรพลอย
ครอบอยู่เสมอ เฉพาะแต่ภาพสลักนูนที่เท่านี้จึงจะ
สามารถแสดงความจริงข้อนี้ได้

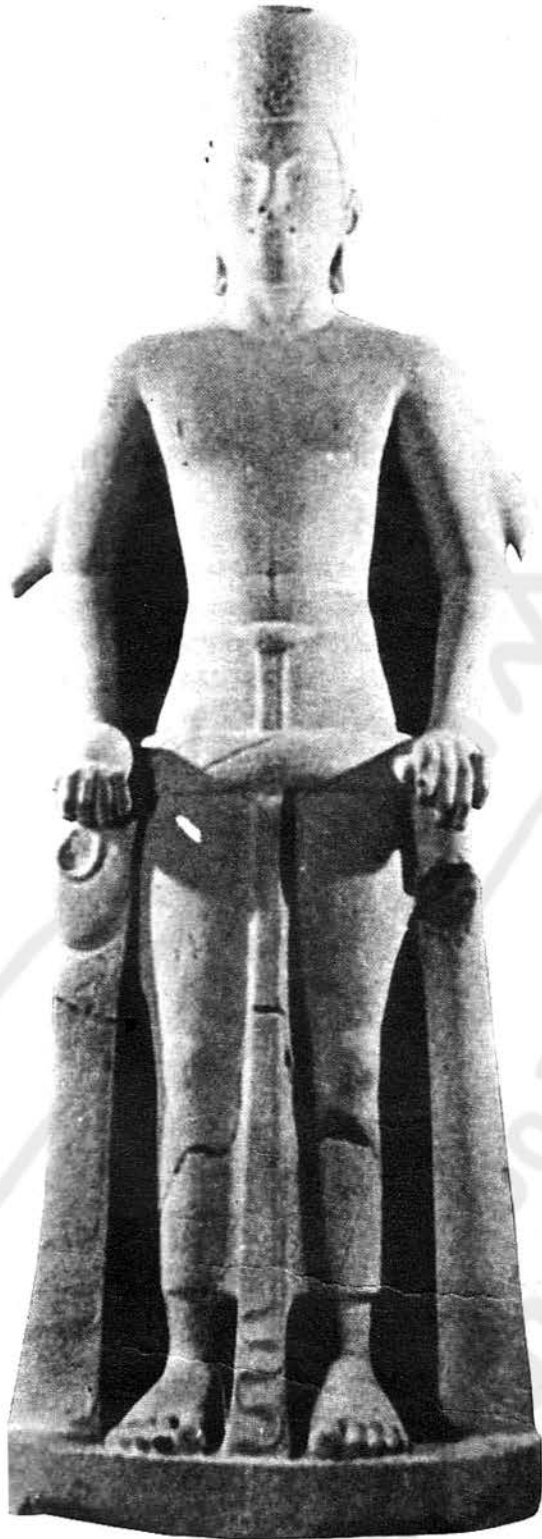
(ความเห็นของศาสตราจารย์วชิระขุฑูรย์ที่ว่า
เฉพาะแต่ช่างที่นับถือพุทธศาสนาจะสร้างพระพุทธรูป
และช่างที่นับถือศาสนาพราหมณ์จะสร้างเทวรูป ด้วย
เหตุนี้สุนทรียภาพของประติมากรรมทั้งสองประเภท
จึงแตกต่างกันนั้น ข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ จึงได้เรียนถาม
ท่านว่าเพราะเหตุใดในศิลปะอินเดียสมัยคุปตะหรือ
ในสมัยสุโขทัยที่พระพุทธรูปและเทวรูปจึงมีสุนทรียภาพ
คล้ายคลึงกันมาก ท่านกล่าวตอบว่าเพราะเหตุว่าในศิลปะ
อินเดียสมัยคุปตะอิทธิพลของสุนทรียภาพพราหมณ์
ด้วยเหตุนี้ทั้งพระพุทธรูปและเทวรูปจึงมีลักษณะคล้ายคลึง
กัน สำหรับในสมัยสุโขทัยนั้นท่านเชื่อว่าช่างที่สร้าง
เทวรูปนั้นนับถือพุทธศาสนาแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่า
ข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังไม่แน่นอนนัก หรืออาจ
จะเป็นจริงก็เฉพาะในตอนต้นเท่านั้น -ผู้แปล)

ณ ที่นี้ข้าพเจ้าไม่สามารถกล่าวถึงความยุ่งยาก
ในศิลปะทวารวดีทั้งหมด หรือจะให้คำตอบเกี่ยวกับ
ปัญหาทางด้านประวัติศาสตร์หรือศาสนาที่มีอยู่ทั้งหมด
ในศิลปะทวารวดีได้ อย่างไรก็ดี - มีอยู่ 3 ข้อที่ข้าพเจ้า
ใคร่จะกล่าวถึงในที่นี้คือ

- อาณาจักรทวารวดีคงไม่ได้มีอาณาเขตกว้างขวาง
ดังที่เคยคิดกันมาแต่ก่อน
- อาณาจักรทวารวดีจะเป็นที่ตั้งอิทธิพลต่าง ๆ
มาพบกันและเป็นที่ยังกระจายอิทธิพลต่าง ๆ ออกไป
แม้กระนั้น อาณาจักรทวารวดีก็คงได้มีหน้าที่
อันสำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนาแบบหนึ่งโดยเฉพาะ
ออกไปนอกเหนืออาณาเขตของตน ลักษณะอันคงอยู่
เป็นเวลานานของหน้าที่นี้อาจค้นพบได้จากกรณีที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัย
เกี่ยวกับพระปฐมเจดีย์เป็นพิเศษ รวมทั้งลักษณะเบื้องต้น
ของการแต่งหนังสือเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

พระโพธิสัตว์อวลโลกิศจิตร สลักขึ้นที่เมืองอุทอง สุพรรณบุรี

พระนารายณ์ส่วนหมวกทรงกระบอก พบที่ปราจีนบุรี

+++

..การศึกษาเรื่องรัฐ (ศรี)
ทวารวดีที่ผ่านมา จากคัตวอู๋ภายใน
กรอบหรือเพดานความคิดที่ว่า กำเนิด
และความเป็นตัวตนของรัฐเป็นผลทั้ง
โดยตรงและโดยอ้อมจากการรับ
อารยธรรมอินเดีย จนเกิดเป็นรัฐที่มี
เอกภาพในทางการเมืองเป็นหนึ่งเดียว...
ความเป็นเอกภาพดังกล่าวถูกตีความ
ครอบคลุมถึงประชากรของรัฐซึ่งเชื่อกัน
ว่าทั้งหมดเป็นชาวมอญ ไม่เป็น
ที่สงสัยว่าเพดานความคิดเช่นนี้ ได้ละเลย
เงื่อนไขและความสำคัญของพลังทาง
การเมืองและวัฒนธรรมของชนพื้นถิ่น...

(ศรี) ทวารวดี

ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ

รวบรวมเรื่องราวสิ่งละอัน
พันละน้อยเกี่ยวกับรัฐ (ศรี) ทวารวดี
ซึ่งมีตัวตนขึ้นในประวัติศาสตร์สยาม
ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 พร้อม
วิเคราะห์หลักฐานแต่ละชิ้นอย่าง
ละเอียดถี่ถ้วน แลเห็นความเกี่ยว
เนื่องกันของชุมชนโบราณแต่ละแห่ง
อย่างชัดเจน ดร.ธิดา สาระยาเขียน
ด้วยสำนวนง่าย ๆ อ่านสบาย ๆ
ภาพประกอบ แผนผัง แผนที่
ค้นคว้าครบครันอย่างไร้เทียมใคร
รวบรวมมาก่อน

ผู้สนใจประวัติศาสตร์-
โบราณคดีไทยควรมีไว้.

95 บาท สำนักพิมพ์
เมืองโบราณจัดพิมพ์